

FARKAS MÁRIA ILDIKÓ

Kulturális identitás, nemzetépítés, modernizáció A kulturális és nemzeti identitás megfogalmazása Japánban és Közép-Európában a 18–19. században

Japán elhelyezkedése, kulturális meghatározottsága, vallása, írásrendszere és számos egyéb kulturális hagyománya folytán Ázsiához, a kínai civilizációhoz kötődik. Ugyanakkor a japán modernizáció sikeressége a 19. század folyamán és ebben hosszú ideig páratlan volta Ázsiában felvetette annak lehetőségét (és ezt Japánban már a modernizáció kezdetétől hangsúlyozták), hogy Japán nem teljességgel az ázsiai (kínai) civilizáció része, hanem egyedi történeti fejlődést mutat.¹ Az Ázsiától való különbözőségében valószínűleg fontos szerepet játszik szigetország-mivolta, annak előnyével: időről időre az (Ázsiától való) elzárkózás lehetőségével. Igaz, hogy az ázsiai kontinens mentén helyezkedik el, és emiatt történelme során több elemet is átvett a kínai kultúrából (amelyeket aztán saját hagyományai szerint alakított át, így jött létre a japán buddhizmus, a japán konfucianizmus, a *zen*, számos művészeti műfaj), ugyanakkor történeti fejlődése számos szempontból jelentősen különbözik a kínai fejlődéstől. A japán kultúra bizonyos elemei eltérnek a kínai civilizáció jellemzőitől (*shintó*, *ie* családrendszer, *buisidó*), és a japán történelem egyes jellegzetességei határozottan különböznek a kínai, sőt ázsiai mintáktól. Mindez nem feltétlenül Japán „egyediségét” bizonyítja, inkább az európai fejlődéssel való összehasonlítás lehetőségét mutatja: középkori feudális társadalom,² mindvégig független államiság (soha nem volt gyarmat), 19. századi sikeres modernizáció, modern nemzetállam a 20. század első felében, 1945 utáni demokratikus fejlődés (Kelet-Ázsiában egyedülként az 1980-as évek végéig). Emiatt bizonyos vélemények szerint Japán a nyugati és az ázsiai civilizáció valamilyen keverékének, illetve önálló civilizációnak is tekinthető.³ Mindez együttesen joggal veti fel ha nem is önálló civilizáció, de

¹ A japán „egyediség” kérdése máig fontos része a japán identitás problémakörének, többek között a „Nihondzsinnron” (kb. „Mi a japán?”) vitáknak is. Erről lásd: YOSHINO, Kosaku: *Cultural Nationalism in Contemporary Japan: A Sociological Enquiry*, London and New York, Routledge, 1995; BEFU, Harumi: *Hegemony of Homogeneity: An Anthropological Analysis of Nihonjinron*, Melbourne, Trans Pacific Press, 2001.

² A japán feudalizmusról való vitának nagyon jelentős irodalma van, a legfontosabbak: BLOCH, Marc: *A feudális társadalom*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002; DUUS, Peter: *Feudalism in Japan*, New York, Random House, 1969; HALL, John Whitney: „Feudalism in Japan: A Reassessment”. *Comparative Studies in Society and History*, V., 1962/1. 15–51. A különböző véleményekről több összefoglalás is olvasható, az egyik legfontosabb EISENSTADT, Shmuel N.: *Japanese Civilization; A Comparative Review*, Chicago, University of Chicago Press, 1996, 163–174.

³ EISENSTADT, Shmuel N.: *Japanese Civilization; A Comparative Review*, Chicago, University of Chicago

egy sajátos japán fejlődési modell lehetőségét.⁴ Vagy más megfogalmazással: Japán a kínai civilizáció perifériáján helyezkedett el két évezredig, bizonyos időszakokban ehhez csatlakozott, más időszakokban viszont mint szigetország megtehetette, hogy távol tartotta magát a kontinensről, és más irányban fejlődött. Különösen a 19. századi fejlődés különbözött: Japán elzárkózásának feladása (1853) után sem lett gyarmat, sőt sikeres modernizációt hajtott végre, melynek során erős nemzetállamot épített ki. A japán modernizáció alapjait – és ebben mára már nagyrészt egyetért a szakirodalom – a koraujkori (edo-kori⁵) fejlődés teremtette meg.⁶

A modern Japán mint erős nemzetállam megteremtése (hangsúlyos nacionalizmussal) az akkori, a 19. század második felére jellemző európai fejlődési mintát követte, de mindaz, amire épített, a japán kulturális hagyomány része volt. Ennek a modern nemzetépítésnek a belső forrásait szeretném bemutatni, annak hangsúlyozásával, hogy ebben a folyamatban milyen nagy szerepet játszott a közösség premodern felfogása és a japán kulturális identitás. A nemzeti identitás kialakulása a kulturális identitás megformálódásával már jóval azelőtt megkezdődött, hogy a nyugati hatalmak a 19. század közepén erővel megnyitották az addig a külföldtől elzárkózó távol-keleti országot.

Ázsia többi részén a nemzeti mozgalmak a gyarmatosításra adott válaszként születtek meg. Az ázsiai országok (pl. India, Kína, Vietnám) hosszú gyarmati vagy félgymati periódusokat éltek meg, és az ezek ellen kialakuló küzdelem hozta létre a nemzeti mozgalmakat. Indiában a brit uralom egyesítette az országot, és a brit oktatási rendszernek köszönhetően ismerkedtek meg az indiaiak azokkal a nyugati eszmékkel, amelyek aztán a mozgalmak alapját képezték: felvilágosodás, függetlenség, szabadság.⁷ Még ha mindez egy indiai és nem pusztán nyugatot utánzó kultúrát is hozott létre Indiában (melynek kontinuitását a történelemmel és hagyományokkal próbálták biztosítani),⁸ mégis a gyarmati uralom következménye volt, szorosan kapcsolódva a modernizáció forradalmához, és nem Indiából „magából” következett. A nemzeti identitás, mozgalmak és ideológiák megformálása (illetve

.....
 Press, 1996. Ez szerepel HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest, Európa, 1998, könyvében is.

⁴ Egy újabb társadalomtudományi összefoglalás a japán fejlődés kettősségéről, „keleti” és/vagy „nyugati” jellegéről, lehetséges párhuzamairól más térségekkel: ARONSON, Johann P.: *Social Theory & the Japanese Experience: The Dual Civilization*, New York, Routledge, 2010.

⁵ A korszak elnevezése: Edo-kor, vagy Tokugava-kor (1600–1868) egyrészt a *sógumi* (legfőbb hadúri) címet mindvégig betöltő és az országot ténylegesen uraló Tokugava-dinasztia nevéből, illetve székelyük, Edo város (a mai Tokió, amely ekkor lett az ország tényleges központja) nevéből adódik.

⁶ NAKANE, Chie – OISHI, Shinzaburo: *Tokugawa Japan: The Social and Economic Antecedents of Modern Japan*, Tokyo, University of Tokyo Press, 1990; BELLAH, Robert Neelly: *Tokugawa Religion. The Cultural Roots of Modern Japan*, New York–London, Free Press, 1985; BELLAH, Robert Neelly: *Imagining Japan: The Japanese Tradition and its Modern Interpretation*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 2003.

⁷ PUJARI, S. S. – NARAYANA, S. S.: *Indian Renaissance – National Awakening*, <http://yabaluri.org/TRIVENI/CDWEB/indianrenaissancenationalawakeningjul84.htm>, letöltés: 2013. 06. 16.

⁸ CHATTERJEE, Partha: *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?* United Nations University, 1986.

annak kísérlete) Kína esetében is a nyugati hatalmak megjelenése után, azok hatására kezdődött. Sokak által elfogadott nézet, hogy az ázsiai nacionalizmusok a nyugati hódítás és hatás termékei voltak,⁹ és a kettős, ipari és társadalmi-politikai forradalom következményei. Ugyanakkor feltételezésünk szerint a japán identitás megfogalmazása már a modernizáció és a nyugatiak érkezése előtt megtörtént Japánban – ennek az ázsiai történésektől különböző folyamatnak a vizsgálata, más, hasonlóan tekinthető folyamatokkal összehasonlítva ezen írás célja.

A japán modernizáció előzményei

A 20. században a különböző értelmezési irányzatokban eltérő ideológiai háttérrel ugyan, de mégis nagyjából azonos tézis jelent meg a szakirodalomban, miszerint a japán modernizációt elsősorban Japán belső viszonyai tették lehetővé és sikeressé, valamint, hogy a modernizáció belső feltételei már a nyugatiak érkezése előtt jelen voltak Japánban.¹⁰ A kutatásban az utóbbi évtizedekben előtérbe került az előzmény, az Edo-kor (1600–1868) viszonyainak tanulmányozása mint a modernizáció előfeltétele, s ma már az Edo-kor viszonyait a modern Japán alapjának tekintik.¹¹ Elterjedt vélemény mára, hogy a változások sikere Japánban a nagyfokú kontinuitásban rejlik, amire több kutató is rámutatott.¹² A kérdés ezek után az lett, mik is a japán belső fejlődés elemei és hogyan alakultak ki, valamint hogyan járultak hozzá a modernizációhoz? Az utóbbi évek szakmunkái már jórészt erre koncentrálnak, és az Edo-kor összetettebb képét rajzolják fel: kiemelik a polgárosodást, a gazdasági folyamatok fejlettségét, az általános műveltség és a jogfelfogás magas szintjét, a kulturális élet gazdagságát.

A középkori anarchiát követően, az 1600-ra befejeződött országegyesítés után a sógunként szinte korlátlan hatalommal bíró Tokugava-dinasztia minden igyekezete a rend megszilárdítására és a kiépített gazdasági, társadalmi, politikai rendszer fenntartására irányult. A japán történelem legbékésebb korszakában (250 év háborúmentesen), a külvilágtól való elzárkózás idején a japán kultúra jelentősebb külső hatások nélkül fejlődhetett. Az Edo-kor bizonyos szempontból állandónak tűnik (stabil kormányzás, erős központi hatalom, ellenőrzött társadalom, külső és belső béke), ugyanakkor a lassú, de mélyreható fejlődés következtében az 1830–40-es években a japán gazdaság és társadalom jellege már nagyban különbözött a

⁹ HOBBSAWM, Eric: *The Age of Revolution 1789–1848*, New York, Vintage Books, 1996, 144.

¹⁰ Ennek historiográfiai összefoglalását lásd: Szerdahelyi István, valamint Gergely Attila tanulmányaikban a japán modernizáció történettudományi értelmezéseinek főbb vonalait foglalták össze. GERGELY Attila – KODZSIMA Rió: „A japán modernizációs vitáról”. *Chubu International Review*, 2008/3, 267–280; SZERDAHELYI G. István: „A japán modernizáció historiográfiája”. In: SZERDAHELYI István – WINTERMANTEL Péter (szerk.): *Japanológiai körkép*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2007, 3–58. Lásd még: FARKAS Ildikó: „A japán modernizáció előzményeiről.” *Világtörténet*, 2013/2–3, 165–195.

¹¹ NAKANE – ŌISHI: i.m.; BELLAH (1985).

¹² BELLAH (2003); FUKUTAKE (1989).

korszak elejének feudális állapotaitól. Kiemelendő – többek között – az egységes belső piac megteremtése, a pénzgazdálkodás elterjedése, az egyre növekvő urbanizáció (a népesség közel 15%-a városokban élt, ami kiemelkedő arányt képvisel a preindusztriális társadalmak esetében), fejlett kommunikációs rendszer (úthálózat, postaszolgálat), a samurájok mint kiváltságos réteg elszegényedése és velük szemben az alacsony presztízsű kereskedő réteg gazdagodása, új, a városlakók ízlésének megfelelő művészeti és irodalmi műfajok megjelenése, virágzása és széles körben terjedése, élénk intellektuális élet új eszmékkal és vitákkal a japán történelemről, a császár szerepéről, a japán identitásról.¹³ Ezek a változások nagyban elősegítették az 1868-as váltást és az azutáni új Japán kialakulását, melynek feltételei jórészt már az Edo-korban jelen voltak. Különösen az oktatás helyzete figyelemreméltó: az általános oktatás nemcsak a felső rétegek (samurájok) számára volt elérhető, hanem a városlakó, sőt a vidéki köznép számára is.¹⁴ Japánban az olvasni tudás terjedésével összefüggött a mindenütt, még a vidéki területeken is megkövetelt (a helyi népesség választott előljárói által vezetett) adminisztráció szükségessége is. (A *terakója* – vidéki templomi – iskolák beiratkozási listái alapján elmondható, hogy a 19. század első felében Japánban a teljes népesség – tehát nemcsak a felsőbb rétegek – arányában a férfiak 50%-a, míg a nők 15–20 %-a volt írástudó,¹⁵ ami a korabeli Európa legfejlettebb területeire volt jellemző.¹⁶) Ez a tudás nagymértékben elősegítette a városi populáris kultúra országos elterjedését, és megteremtette az igényt a tömeges könyvkiadásra. Ennek az igénynek a kiszolgálására jelentős könyvkiadási üzlet jött létre, és kiterjedt kommunikációs rendszer formálódott, amely az új politikai, gazdasági és kulturális információkat a társadalom széles rétegeiben terjesztette.¹⁷ Tudós értekezések, politikai pamfletok, szépirodalmi alkotások, vallási szövegek, gyógyászati útmutatók váltak széles körben hozzáférhetővé szerte az országban, egységes kultúrát: nyelvet, történelmet, mitológiát, hagyományokat, sőt, életmódbeli ideált is megjelenítve.

Mindazon szellemi – vallási, ideológiai, filozófiai – irányzat, amelyet Japán történelme során a kontinensről átvett (konfucianizmus, buddhizmus), vagy belső fejlődéséből alakult ki különböző rétegek életformájához kötődve (az *ie* mint eredetileg a samurájok családrendszere, *sintó*, a samuráj erényeket megjelenítő esz-

¹³ BELLAH (1985): 11–12.

¹⁴ DORE, Ronald: "The legacy of Tokugawa education". In: JANSEN, Marius B. (szerk.): *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*, Rutland, Vermont – Tokyo, Charles E. Tuttle, 1985, 99–133; KATSUHISA, Moriya: "Urban networks and Information networks". In: NAKANE Chie – ŌISHI Senzaburō (szerk.): *Tokugawa Japan: The Social and Economic Antecedents of Modern Japan*, Tokyo, University of Tokyo Press, 1990, 97–124. 118–119.

¹⁵ DORE, Ronald: *Education in Tokugawa Japan*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1967, 291–295; DORE, Ronald: "The legacy of Tokugawa education". In: JANSEN, Marius B. (szerk.): *Changing Japanese Attitudes Toward Modernization*. Rutland, Vermont – Tokyo, Charles E. Tuttle, 1985, 99–133. 100. Az Edo-kori oktatásról lásd még: RUBINGER, Richard: *Popular Literacy in Early Modern Japan*, University of Hawaii Press, 2007.

¹⁶ HOBBSAWM, Eric: *A forradalmak kora*, Budapest, Kossuth, 1964, 149–150.

¹⁷ KATSUHISA: i.m. 97.

mevilág, a szamurájok életfilozófiájaként működő zen, a földművesek öngazgató közösségét megvalósító faluközösség), az Edo-korban az össznépeség számára is ismert lett és szinte követendő példaként jelent meg. Robert Bellah amerikai szociológus az Edo-kor különböző szellemi irányzataiból „eklektív szinkretizmussal” létrejött, többé-kevésbé egységes ideológia szerepét a protestantizmus Európában játszott jelentőségéhez hasonlítja.¹⁸ Eszerint mindez együtt hozott létre egy olyan erős, a szigorú etikán alapuló, a kötelességtudatot, önfegyelmet, lojalitást, szorgalmas munkavégzést és erkölcsös életet követelő világnézetet, amely a szellemi igényességgel (a műveltség kitüntetett szerepe, a tudományos gondolkodás fejlettsége) párosulva a premodern Japánt különösen alkalmassá tette a gazdasági, társadalmi, politikai fejlődésre. Azaz a modernizáció nem a nyugatiakkal kezdődött Japánban, és nem a „semmiből” valósult meg, és korántsem előzmények nélkül való a japán fejlődés történetében.¹⁹

Japán a Meidzsi-kor (1868–1912) végére modernizálódott nemzetállamként jelent meg a nemzetközi politikában, és a kortársak is ekként tekintettek rá. A Meidzsi-állam valóban a nyugati modellt követte, a főként „felülről” végrehajtott modernizáció és irányított kettős – ipari és politikai – „forradalom” során modern intézményrendszerrel rendelkező nemzetállamot alakítottak ki, főként a nyugat-európai nemzetállamok példájára.

A nemzet fogalmát a társadalomtudomány egy része, nevezzük „modernista” felfogásnak,²⁰ a modernizációhoz köti. A modernizmus a „nemzet”-et és az ehhez kapcsolódó „nacionalizmus”-t politikai fogalomnak tekinti, amely a felvilágosodás és racionalizmus alapján, a kettős – ipari és polgári – forradalmak következményeként alakult ki. A nemzet ebben a felfogásban politikai koncepció, „elképzelt közösség”, társadalmilag megkonstruált egység, amellyel a modernizálódás (iparosodás, migráció) folyamán hagyományos kötődéseiket (lokális összetartozás, helyi közösségek, család, vallási csoportok) elvesztett egyének azonosulhattak. Így a nemzet megjelenésének feltétele a kapitalizmus kialakulása, az államnyelv (és az ehhez szükséges általános oktatás) tömeges használata. A Meidzsi-kori Japán tehát a modernista felfogás szerint is modern nemzetállam. A modernista nézet szerint az „elképzelt közösségek” önazonosságukat „kitalált tradíciókkal”²¹ teremtik meg,

¹⁸ BELLAH (1985).

¹⁹ Erről bővebben lásd: FARKAS Ildikó: „A japán modernizáció előzményeiről”. *Világtörténet*, 2013/2–3. 165–195.

²⁰ Néhány irányadó munka ebben az irányzatban: ANDERSON, Benedict: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1991; HOBBSAWM, Eric: *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992; GELLNER, Ernest: *Nations and Nationalism*, John Wiley & Sons, 2006; BREUILLY, John: *Nationalism and the State*, Manchester University Press, 1993. A kitalált tradíció elmélete főként Hobsbawm nevéhez köthető: HOBBSAWM, Eric – RANGER, Terence (szerk.): *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

²¹ A Japán esetre alkalmazott „kitalált tradíciók” elméletről lásd: FARKAS Ildikó: „Kitalált, felújított vagy valódi hagyományok? Gondolatok a japán modernizáció kérdésköréhez”. *Távol-keleti Tanulmányok*, IV., 2014/1–2, 79–98.

amelyek a nemzetként definiált csoport mítoszait jelenítik meg: olyan történetekkel, ősökkel, mítoszokkal, a közösen megélt élet tapasztalatával, a kollektív memória részeivel, amelyek képesek a közösség érzetét, az azonosulás lehetőségét nyújtani a csoport tagjainak – ez a folyamat a hagyomány „megalkotása”, a modern nemzet megformálódásának fontos alkotórésze. Mindez érvényes a Meidzsi-kori Japánra: iparosodás, urbanizáció (óriási mértékű belső migrációval), társadalmi és politikai átalakulás, modern intézményrendszerek létrehozása, általános oktatás, tömegkultúra, egységes államnyelv – és így tovább.²² Mindez, a nemzetállam megteremtése együtt járt az ipari forradalommal, a gazdasági, társadalmi, politikai, intézményrendszeri és kulturális modernizációval – azaz, némileg sűrítetten, de végül is az európai modell követését jelentette: a modern nemzetállam kialakítása a modernizáció fontos következménye. Ez egyike volt azon lényeges alaptételeknek, amelyet a Nyugathoz felzárkózni akaró Japán megtanult és alkalmazott. A japán nemzeti identitás kialakításáról folyó diskurzus nem különbözött más hasonló diskurzusoktól, az a történelmi örökség, amelyre épült, és az a kultúra, amely ezt meghatározta, viszont kifejezetten egyedi volt: a japán kulturális örökség.²³

A japán „nemzeti jelleg” nem tartható különlegesnek; azonban az a történelmi anyag, amelyen alapul, és az a nemzeti kultúra, amelyet mindezzel (újra)alkottak, nagyon is egyedi. A kérdés természetesen az, honnan származott mindaz az egyedi kulturális elem, amely a Meidzsi-korban a japán nemzettudat jellegét meghatározta? Ahogyan az eddigiekben is láttuk, a japán modernizáció alapjait, eredőit, belső forrásait az előző korszakban, az Edo-korszakban fedezhettük fel – véleményem szerint erre a kérdésre is az Edo-kori viszonyok és fejlődés vizsgálata adhat választ. A japán nemzetállam megteremtése (erős nemzeti érzéssel) a 19. század második felében, a Meidzsi-korban az európai fejlődési modellt követte, az alapját képező kulturális örökség viszont az ezt megelőző Edo-korban alakult ki: a *kokugaku*²⁴ („nemzeti/hazai tudományok”) *mozgalma a 18–19. század folyamán*.

²² Mindezekről részletes leírást ad a japán modernizáció néhány fontos újabb szakirodalmá: BEASLEY, W. G.: *The Modern History of Japan*, London, Weidenfeld and Nicholson, 1985; WASWO, Ann: *Modern Japanese Society 1868–1994*, Oxford, Oxford Paperbacks, 1996; HUNTER, Janet E.: *The Emergence of Modern Japan*, London, Longman, 1989; *The Cambridge History of Japan*, V, Cambridge, Cambridge University Press, 1988–1999; DUUS, Peter: *Modern Japan*, Boston, Houghton Mifflin, 1998; GORDON, Andrew: *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*, Oxford, Oxford University Press, 2003; JANSEN, Marius B.: *The Making of Modern Japan*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 2000; TIPTON, Elise K.: *Modern Japan: A Social and Political History*, London–New York, Routledge, 2002; JANSEN, Marius B. et al. (szerk.): *Japan in Transition: From Tokugawa to Meiji*, Princeton, Princeton University Press, 1986.

²³ BURGESS, Chris: “The ‘Illusion’ of Homogeneous Japan and National Character: Discourse as a Tool to Transcend the ‘Myth’ vs. ‘Reality’ Binary”. *The Asia-Pacific Journal*, 9-1-10, March 1, 2010. <http://japanfocus.org/-chris-burgess/3310>, letöltés: 2013. június 16.

²⁴ A legújabb, e cikkben nem hivatkozott, de felhasznált angol nyelvű szakirodalomból: HAROOTUNIAN, HARRY D.: *Things Seen and Unseen: Discourse and Ideology in Tokugawa Nativism*, Chicago, University of Chicago Press, 1988; TEEUWEN, Mark: „Kokugaku vs. Nativism”. *Monumenta Nipponica*, LXI, 2006/2, 227–242; McNALLY, Mark: *Proving the way: conflict and practice in the history of Japanese nativism*, Harvard University Asia Center, 2005; BREEN, John: “Nativism Restored”. *Monumenta Nipponica*, LV, 2000/3,

Japán esetében más ázsiai népekkel (pl. India, Kína) ellentétben a nemzettudat kialakítása (illetve annak kísérlete) nem a nyugati hatalmak megjelenése után, nem a nyugati eszmevilág megismerésének hatására, hanem már azt megelőzően megkezdődött. A kokugaku az Edo-korban, a 18–19. században, a még elzárt országban kibontakozó kulturális mozgalom volt, amely az ősi japán nyelv, irodalom, mitológia, történelem és politikai ideológia újrafelfedezésével, tanulmányozásával, felelevenítésével és helyenként újratertésével (ezt akár az „*inventing tradition*” folyamataként is lehet értelmezni) meghatározta a japán kultúrát, a nemzeti jelleget, ezzel megkülönböztette azt a kínai (és minden más) kultúrától és néptől. Ez a folyamat, „a közösség elképzelése” (*imagining community*) tehát még a modernizáció előtt lezajlott Japánban, és nem azután, annak eredményeként, hanem éppen annak elősegítőjeként. A kokugaku tehát olyan művelődéstörténeti jelenség, amelynek hatása nemcsak az eszme-, hanem a politikatörténetben is kiemelkedő jelentőséggel bír. Nemcsak az akkori kulturális életet alakította át (amivel a több mint egy évezredes kínai kulturális hegemoniát szüntette meg), hanem meghatározta a japán nemzeti ideológiát is az elkövetkező évszázadokra. Ezzel az örökséggel a 19. század második felétől nyugatosodó, modernizálódó Japán meg tudta formálni sajátos japán identitását, mind Ázsiához (amitől ekkor elszakadni szándékozott), mind a Nyugathoz (amelyhez pedig csatlakozni kívánt) viszonyítva. Japán ezzel már modernizációja előtt elszakadt a kínai kultúrkörtől, megalkotta saját identitását olyan kulturálisan meghatározott elemekkel, amelyeket a kokugaku tudósok kutattak, vizsgáltak és népszerűsítettek a szélesebb népszerűség körében is. A Meidzsi-kori tudósok a kokugaku által megjelenített koncepcióból építkezettek a modern nemzetállam és nacionalizmus kialakításához, amely tehát nem egyszerűen csak a nyugati modell Japánra való alkalmazása volt, és nem is pusztán csak eszközként szolgált a modernizáció folyamán, hanem a közösség kulturális identitásának már létező (premodern) koncepcióját használta fel.²⁵ A kokugakuról írott jelentős és új szemléletű munka²⁶ a kokugakut mint a kultu-

429–439; BURNS, Susan L.: *Before the Nation: Kokugaku and the Imagining of Community in Early Modern Japan*, Durham, Duke University Press, 2003; WATANABE Hiroshi: *A History of Japanese Political Thought*, Tokyo, International House of Japan, 2012; UCHINO Goro: „Early Modern Kokugaku (National Learning) and the New Kokugaku: Their Growth and Significance”, In: *Cultural Identity and Modernization in Asian Countries: Proceedings of Kokugakuin University Centennial Symposium*, Institute for Japanese Culture and Classics, Kokugakuin University, 1983, <http://www2.kokugakuin.ac.jp/ijcc/wp/cimac/uchino.html>, letöltés: 2012. június 12.; NOSCO, Peter, *Remembering Paradise: Nativism and Nostalgia in 18th Century Japan*, Harvard University Asia Center, 1990; FLUECKIGER, Peter: *Imagining Harmony: Poetry, Empathy, and Community in Mid-Tokugawa Confucianism and Nativism*, Stanford, Stanford University Press, 2010.

A kokugaku irányzatáról magyar nyelven olvasható: FARKAS Ildikó: „Kokugaku: Kulturális irányzat és politikai mozgalom”. In BERTÉNYI Iván – GÉRA Eleonóra – RICHLY Gábor (szerk.): *Taníts minket úgy számlálni napjainkat... Tanulmányok a 70 éves Kósa László tiszteletére*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2012, 149–165; SZABÓ Balázs: „Motoori Norinaga: Naobi no mitama. Bevezető és fordítás”. *Vallástudományi Szemle* 2011/3, 149–168.

²⁵ DUARA, Prasenjit: *Rescuing History from the Nation*, Chicago, University of Chicago Press, 1996.

²⁶ BURNS: i.m.

rális identitás megfogalmazóját már a japán nemzeti identitás kialakításában játszott szerepe kapcsán vizsgálja. A nemzettudat kialakulásában a kulturális identitás, a nemzet kulturális közösségként való felfogása alapvető szerepet játszott Japánban.

Ebből a szempontból a *kokugaku* olyan „nemzetépítő” mozgalomnak tartható, amely véleményem szerint nem a nyugat-európai fejlődéssel mutat hasonló jellegzetességeket (ahol a nacionalizmus a modernitáshoz kötődött), hanem a közép-európai népek (elsősorban magyar, cseh, lengyel) ugyanekkor (a 18. században) zajló nemzeti ébredésének, nemzetépítő mozgalmainak jelenségével.²⁷ Egy kulturális és/vagy politikai „monolit” árnyékában (a kínai kultúra Japán számára és a német birodalom a közép-európai népek számára), vagy akár fogalmazhatunk így: egy civilizáció perifériáján helyezkedve, már a modernizáció előtt, etnikai csoportok, közösségek, népek kezdték saját (azaz a civilizációs központtól különböző) identitásukat meghatározni kulturális mozgalmak segítségével. A saját nyelv, kultúra, hagyományok, eredetmondák stb. felfedezésével, tanulmányozásával (vagy akár kitalálásával) a közösség új azonosságát teremtették meg, a kulturális, majd nemzeti identitást – még a gazdasági, politikai és társadalmi modernizáció előtt.

A „nemzet” kulturális koncepciója

A nemzet kulturális fogalomként való értelmezése eltér a nyugat-európai politikai nemzet koncepciójától, és egy másik fejlődési modellhez kapcsolódik. A modernista felfogás²⁸ szerint nemzetről csak az iparosodás és a modernizáció időszakában beszélhetünk,²⁹ és a 19. század előtt önmagukat nemzetként definiáló csoportokat ez a felfogás nem tekinti nemzetnek, nem is nevezi annak, legfeljebb nemzetiségnek, etnikai csoportoknak. A nemzet kialakulásában „meghatározónak tartják az iparosodás, a társadalmi és állami modernizáció szerepét a nacionalizmus kialakulásában, amelyet a független nemzetállam megteremtésére irányuló politikai mozgalommal azonosítanak.”³⁰ Úgy vélik, a modernizáció előtti rendi társadalmakat a társadalmi, vallási, rendi, sőt, a közlekedés nehézsége miatt a földrajzi, regionális különbségek és korlátok olyan mértékben megosztották, hogy egységes tudat nem alakulhatott ki. Csak miután az iparosítás és a modernizáció megszünteti a lokális elszigeteltséget, megkönnyíti az utazást, az általános népoktatás pedig egységesíti a nyelvet és a közös ismeretanyagot, lehet a nemzet kialakulásáról beszélni. A főként társadalomtudósok (kevésbé a történészek) között és főként angolszász nyelvterületen elterjedt modernista felfogás ezt a gyakorlatilag csak Nyugat-Európában (és ott sem egyformán) lezajlott „államnemzeti” fejlődést tekinti a „fejlettebb” irány-

²⁷ Rövidebb összefoglalását adtam eddigi kutatásaimnak: FARKAS, Ildikó: „The Japanese Nation Building in European Comparison”. *Acta Asiatica Varsoviensa*, 2013/26, 85–107.

²⁸ A kérdésről jó összefoglalást lehet olvasni RING Éva: *Államnemzet és kultúrnemzet választóján*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2004, 9–26.

²⁹ RING: i.m. 9.

³⁰ Uo. 9.

nak, és az ettől eltérő fogalmakat és folyamatokat (pl. Kelet-Közép-Európában, de máshol is, akár Japánban) az elmaradottság következményének tartja. Máig megkülönbözteti a nyugat-európai és a keleti nemzeti törekvéseket, a nyugati modellt tekintve pozitívnak, hiszen ott a nemzet a minden állampolgárra kiterjedő jog közösségét jelenti. (Az „államnemzeti”-nek is nevezett koncepció a területi-jogi-politikai egységből indult ki, eszerint mindenki tagja a nemzetnek, aki az illető ország állampolgára.) A „keleti modell” (Közép- és Kelet-Európában, továbbá Ázsiában) viszont kulturális kollektívumokat feltételez, és nemcsak később alakult ki, hanem a modernista felfogás szerint a társadalmi és politikai fejlődés „hátramaradottabb” fokán jött létre.³¹ A nyugat-európai (abból is inkább csak az angol és a francia) fejlődéstől eltérő (gyakorlatilag a világ összes többi részén lezajlott) nemzeti fejlődést „elmaradott”-nak tekinti – holott valójában inkább az tűnik az általánosabbnak, és a nyugat-európai a kivételnek.³²

A nemzetnek azonban másféle koncepciója is létezik, amely szerint az önmagukat nemzetnek tekintő közösségek nem elsősorban politikai testületnek tartották magukat, hanem a közös nyelv és kultúra által összetartott közösségnek („kultúrnemzeti” fejlődés). A kulturális-nyelvi nemzet a közös származás, anyanyelv és kultúra alapján értelmezi a közösséget. A kulturális nemzeti identitás alapjai: a közös nyelv, a közös múlt, mítoszok, legendák, hagyományok, a történelmi tudat, a szomszédok képe, és különösképpen erősen integráló elemek a szimbólumok, amelyek képesek voltak elfedni „az etnikumon belül a társadalmi, regionális és felekezeti különbségeket, és megszilárdították benne az összetartozás és egység érzését.”³³ Megtalálhatóak még olyan elemek a kulturális identitásban, mint a folklór, a szülőföld mint táj, sajátos lelkiség vagy szellemiség, vagy akár még gasztronómia és emblemikus növény vagy állat is.

Miroslav Hroch cseh történész és politológus munkássága megteremtette a Közép-Európa népeinek nemzeti mozgalmait összehasonlító történelmi kutatás alapfogalmait és elméletét.³⁴ A nemzetet ő sem tartja „öröktől létező” kategóriának (mint a perennialista nézet), hanem a történelmi fejlődés hosszú és bonyolult folyamata során létrejött entitásnak. A nemzetet olyan társadalmi csoportként definiálja, amelyet számos objektív (gazdasági, politikai, kulturális, vallási, nyelvi, regionális) viszonyrendszer és azoknak a kollektív tudatban való szubjektív reflexiója formál és integrál. A kollektív tudatban különösen fontos a nemzeti lét szempontjából a következő három eszmény: valamilyen közös múlt emléke, tapasztalata, tudata; nyelvi és kulturális kapocs, amely a csoporton belül a társadalmi kommunikáció magasabb szintjét teszi lehetővé, mint a csoporton kívül; a csoport tagjainak a cso-

³¹ Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám?* Budapest, Nap Kiadó, 2011, 16.

³² Ring: i.m.

³³ Kiss: i.m. 33.

³⁴ HROCH, MIROSLAV: *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*, New York, Columbia University Press, 2000; HROCH, MIROSLAV: „A nemzeti mozgalmától a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában”. *Régió: kisebbség, politika, társadalom*, XI, 2000/3. 3–26.

porton – mint szervezett civil társadalmon – belül az egyenlő mértékű azonosulás lehetősége. Hroch az összehasonlító történeti kutatás során hangsúlyozza, hogy a nemzet fogalmának több értelmezése lehetséges, és a politikai koncepció csak egyike a lehetséges interpretációknak. Már a 18. századi Európában is eltérően értelmezték a „nemzet” fogalmát angolul (politikai koncepció) és németül, így a német kultúra által meghatározott területeken is (kulturális koncepció).³⁵ A modern nemzet lényegében kétféle módon fejlődött ki:³⁶ az egyik a nyugat-európai fejlődés, ahol az állam politikailag független egységként létezett, a nemzet kialakulását belső átalakulás jelentette, melynek során a rendi társadalom polgári társadalommá alakult, és az állam területén élők a nemzethez tartozóknak tekintették. (Ez persze együtt járt az állam területén élők különböző etnikai, nyelvi elkülönülésének megszűntetésével – erre klasszikus példa Franciaország.) Közép-Európában ehhez képest fordított irányú fejlődés zajlott, ahol a nemzeti kultúra nem kötődött az államhoz, a nemzeti eszme kialakulása megelőzte a gazdasági, politikai, társadalmi modernizációt, és célja a független nemzetállamok létrehozása lett (az akkorra már létező nyugat-európai egységesített nemzetállamok mintájára). Ebben a folyamatban, mely a nemzethez tartozást főként kulturális szempontokkal határozta meg, elsődleges szerepet kapott a nyelv.³⁷ A közép-európai térségben a német nyelvhez képest a nemzeti nyelvek alárendelt szerepben voltak, így az anyanyelv fejlesztése egyben a nemzeti érzés fejlesztését is jelentette.

A történeti és politikai szakirodalomban is találkozunk Európa „harmadik régiójával”, a „Nyugat” (nyugati kereszténység területe) és a „Kelet” (az orthodox világ) között elhelyezkedő Kelet-Közép-Európa vagy Köztes-Európa zónájával.³⁸ Európa közepén egy széles sáv húzódik, a mai Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország és Szlovénia területén, amely a nyugati civilizáció határvidékeként szolgált az orthodox és az iszlám világ mellett az 1500-as évektől. Az itt élő népek a nyugati kereszténység hívei voltak, katolikusok vagy protestánsok, és a közös európai történelem – feudalizmus, reneszánsz, reformáció, felvilágosodás, a francia forradalom hatásai – részesei voltak, míg tőlük keletre és délre mindezek nem, vagy csak alig jelentek meg. A térség történeti régió is, *Geschichtsregion*, amely-

³⁵ „Learning from small nations. Interview with Miroslav Hroch”. *New Left Review*, 58, July–August 2009, 49–50. <http://newleftreview.org/II/58/miroslav-hroch-learning-from-small-nations>, letöltés: 2013. június 16.

³⁶ HROCH, Miroslav: “National romanticism”. In: TRENCSENYI, Balázs – KOPECEK, Michal (szerk.): *Discourse of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945)*, Texts and Commentaries, Vol. 2, National Romanticism – The Formation of National Movements, Budapest–New York, CEU Press, 2007, 4–21. 8.

³⁷ KAMUSELLA, Tomasz: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, Palgrave Macmillan, 2009.

³⁸ OKEY, Robin: “Central Europe/Eastern Europe: Behind the Definitions”. *Past & Present*, No. 137, November 1992, 102–133; HOREL, Catherine: *A középnek mondott Európa*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011; SZÜCS Jenő: *Vázlat Európa bárom történeti régiójáról*, Budapest, Magvető, 1983; SABIC, Zlatko – DRULÁK, Petr: *Regional and International Relations of Central Europe*, Palgrave Macmillan, 2012; HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Budapest, Európa, 1998.

ben kisebb népek a mellettük lévő nagyhatalmak mellett próbálták identitásukat megformálni és megőrizni. A történeti folyamatokban hol integráns részét képezték a Nyugatnak, hol elszakadtak attól. Különösen fontos a német hatás történetükben: a térség német befolyási övezet volt, gyakorlatilag folyamatosan a német földrajzi, gazdasági, kulturális, politikai terjeszkedéssel küzdött. 1800-ra a német lett a térség uralkodó nyelve, a művelt társaságé, a tudományé, a kultúráé. (Nem véletlen, hogy a nemzeti mozgalmak az anyanyelv művelésével kezdődtek, és a nyelv kutatása, fejlesztése, használata nemzeti program lett.)

Catherine Horel francia történész magyarul is megjelent könyvében³⁹ a külön közép-európai térség létét bizonyítja a történeti fejlődéssel, hangsúlyozva, hogy a térség geopolitikai identitását a „Kelet és Nyugat közötti híd” koncepció jelentette, amely a „két Európa” közötti perifériára helyezte a régiót. Az általa Közép-Európa-ként meghatározott terület (a mai Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország, Szlovénia) egybeesik Huntington meghatározásával a nyugati civilizáció perifériáján elhelyezkedő közép-európai régió területével. Ez az írás összehasonlító tanulmány, így nem térhet ki a külön közép-kelet-európai régióról szóló vitákra, pusztán jelezheti azokat a nézeteket, amelyek meggyőzően érvelnek ezen régió önálló fejlődési modellje mellett.⁴⁰

Japán és Közép-Kelet-Európa fejlődésének összehasonlítása első hallásra kissé erőltetettnek tűnhet, hiszen távoli és különböző kultúrákról van szó, számos alapvető különbséggel. Ugyanakkor a geopolitikai helyzet mutat olyan egyezéseket, amelyekből lényeges hasonlóságok erednek: a japán nép és a közép-kelet-európai népek is egy kulturális (és politikai) monolit (Európában a német, Ázsiában a kínai „birodalom”) árnyékában éltek, a civilizációs központhoz képest periférikus elhelyezkedéssel, a kulturális periféria, sőt alsóbbrendűség érzetével. A centrumhoz kapcsolódás és az attól való elszakadás történetükben ciklikusan változott, a térségek rendelkeztek az integrálódás képességével, de nem mindig éltek, vagy tudtak élni azzal. A „magas kultúra” (műveltség, írásbeliség, tudományok) jellemzően a központból, azaz külföldről érkezett, és így a műveltség (tudomány, hivatalosság) nyelve sokáig külföldi (német, illetve kínai) volt. Az idegen kulturális központtal szembeni ellenérzés hatására az etnikai csoportok már a modernizáció előtt saját identitást fogalmaztak meg kulturális mozaikokkal a saját nyelvükre alapozva, ősi kultúrájuk felfedezésével (néha megalkotásával), és ezzel új közösségi formát teremtettek: a nemzetet. Az „államnemzet” koncepciója csak nyugati hatásra jelent meg, a nemzetállam megteremtésének kísérlete a nyugat-európai fejlődési modell követésének szándékából eredt. A 19. század második felében a nemzetállam megteremtése, a modern nacionalizmus a közösség már létező kulturális fogal-

³⁹ Catherine HOREL, *A Középnék mondott Európa*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.

⁴⁰ A már eddig említetteken kívül: KISS Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai*, Budapest, Nap Kiadó, 2011; BOJTÁR Endre: *„Hazát és népet álmodánk...” Felvilágosodás és romantika a közép- és kelet-európai irodalmakban*, Budapest, Typotex, 2008; FRIED István: *Kelet- és Közép-Európa között*, Budapest, Gondolat, 1986; BERKES Tamás (szerk.): *Keresztírányok. Közép- és kelet-európai összehasonlító kultúrtörténet*, Budapest, Balassi Kiadó, é.n.

mára épített. A modernizáció nem spontán, alulról alakuló folyamat volt, hanem a Nyugathoz való felzárkózás céljával meghirdetett, felülről irányított program, nagyrészt a hagyományos politikai elit és értelmiségi réteg vezetésével.⁴¹ Vizsgálatunk szempontjából a leglényegesebb hasonló momentum, a kulturális és ezzel összefüggően a nemzeti identitás már a modernitás előtt kialakult, és a modern nemzettudat erre épült.

Az identitás kialakulásának fázisai

Hroch a közép-európai nemzeti mozgalmak történetének értelmezésére felállított egy fejlődési modellt, amely alkalmas más, nem államnemzeti fejlődésű nemzeti mozgalmak értelmezésére is. Hroch hangsúlyozta, hogy a nemzeti mozgalmak nem állandóak, hanem folyamatosan alakulnak, és történetük során több fázison mennek keresztül. Három fő szintet határozott meg: A: a tudományos szint: tudományos érdeklődés és kutatás, a kulturális identitás kialakítása; B: kulturális szint: a nemzeti identitás megalkotása és propagálása; C: politikai szint: a nemzeti mozgalmak kialakulása, politikai küzdelmekkel való összekapcsolódása.

Ez a periodizáció a „nem nyugat-európai” fejlődési modellt írja le, amikor a nemzet(tudat) kialakulása megelőzi az industrializációt és a modern, integrált társadalom kialakulását. Hroch sémája hasznosnak bizonyult számos különböző térség nemzeti mozgalmainak kutatói számára, már több kísérlet történt nem európai nemzeti mozgalmak (pl. Mexikó, Pakisztán) értelmezésére ezzel a módszerrel.⁴² Véleményem szerint Japán esetében is alkalmazható az A-B-C fejlődési modell, mégpedig a *kokugaku* történetére vonatkozóan.

A. A tudományos érdeklődés keretében a japán *kokugaku* tudósok ősi japán szövegeket kezdenek tanulmányozni, tudós munkákat írnak az ősi japán költészetéről, irodalomról, nyelvről. Keicsú buddhista szerzetes már a 17. században tanulmányozza a *Manjósút*,⁴³ Kada no Azumamaro a 18. században a *sintót*, *sintó* szövegeket és hagyományokat, Kamo no Mabucsi (18. sz. második fele) a *vaka*⁴⁴ költészetet. Motoori Norinaga (18. sz. vége) a *Kodzsiki*⁴⁵ alapján megalkotja Japán őstörténetét, mitológiáját, krónikáját.

⁴¹ A japán szamurájságnak a modernizációban betöltött vezető szerepéről lásd: BITO Masahide: “Bushu and the Meiji Restoration”. In BITO Masahide (szerk.): *The Samurai, Acta Asiatica* 49, 1985, 78–96.

⁴² “Twenty-Five Years of A-B-C: Miroslav Hroch’s Impact on Nationalism Studies”. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, XXXVIII, 2010/6; MAXWELL, Alexander (szerk.): *The Comparative Approach to National Movements: Miroslav Hroch and Nationalism Studies*, Association for the Study of Nationalities, London, Routledge, 2011.

⁴³ A *Manjósú* (Tízezer falevél) 8. században összeállított japán versantológia, a japán irodalom legrégebbi és mindmáig egyik legértékesebb versgyűjteménye.

⁴⁴ „Japán vers”, ókori japán költészeti forma, a 6. századtól kezdve alakult ki, a kínai vershagyománytól eltérő témával és hangvétellel. Rövid vers, 5-7-5-7 szótag, az első három sorából fejlődött ki később a haiku műfaja.

⁴⁵ A *Kodzsiki* a legrégebbi japán krónika, 712-ből, tartalmazza a japán mítoszokat, legendákat az „idők

- B. A 19. század elején az ősi Japánról, történelemről, irodalomról megjelent munkák ismertek lesznek a samurájok, városi polgárok és a tehetősebb vidéki gazdák körében is, főként a *kokugaku* tudósok, iskoláik és tanítványaik tevékenységének köszönhetően.
- C. Megjelennek a *kokugaku* eszmék politikai vonatkozásai is, főként *Hirata Acutane* (1820–30-as évek) tevékenysége következtében. Mindezek ország-szerte ismertté válnak, és különböző politikai programokban, csoportokban és mozgalmakban is megjelennek. A *Bakumacu* időszak⁴⁶ (1853–68) politikai küzdelmeiben kulcsfontosságúak lesznek, és így méltán állíthatjuk, hogy jelentős szerepet játszanak a modern Japán megteremtésében.

A tudományos érdeklődés időszaka

Az első fázis a tudományos érdeklődés időszaka, amikor maga az etnikai csoport, valamint annak kultúrája, múltja, szokásai, nyelve a tudósok érdeklődésének középpontjába került. A nyelv kutatása együtt járt bizonyos nyelvi formák erősítésével (bizonyos kezdeti egységesítésre törekvéssel), az anyanyelvi irodalom felderítésével, ennek kapcsán „ősi szövegek” (krónikák, régi nyelvemlékek) felkutatásával és olvasásával, az eredet és a múlt kutatásával. A nyelvészeti, irodalmi, történeti kutatás már megalkotott olyan elemeket, amelyekkel a csoport megkülönböztethette magát más csoportoktól, azaz kulturális szinten megfogalmazódott a nemzet.⁴⁷ Megkezdődött a standard irodalmi nyelv megalkotása és a nemzet múltjára vonatkozó források összegyűjtése.⁴⁸ Gyakori volt, hogy a tudósok ekkor még nem az anyanyelven publikáltak, hanem a tudományos közösség nyelvén, így Közép-Európában latinul vagy németül, Japánban pedig *kanbun* (kínai) stílusban. A kulturális mozgalmak éppen emiatt kezdődtek a 18–19. században, a nyelv kutatása, fejlesztése, tanulmányozása, az anyanyelvi irodalom felderítése a tudós tevékenység alapja.

A lengyel nyelv és a nemzeti kultúra fejlődését ösztönözte az 1773-ban felállított Nemzeti Közoktatási Bizottság, amely iskolareformokat finanszírozott,⁴⁹ tagjai kidolgozták a lengyel tudományos szaknyelvet, s később bekapcsolódtak a politikai küzdelmekbe is. Hangsúlyozták: a nyelv teszi a nemzetet.⁵⁰ A cseh nemzeti ébredés

.....
 kezdetétől” 628-ig. A kínai és japán nyelv sajátos keverékével írták le. Kizárólag a Japánon belüli történésekkel foglalkozik.

⁴⁶ Az Edo-korban elzárkózó Japánt 1853-ban az USA nyitásra kényszerítette, a megnyitástól az új, a modernizációt meghirdető korszak kezdetéig tartó átmeneti, belpolitikai küzdelmekkel teli korszak a „*Bakumacu*” (a „Sógúnátus vége”).

⁴⁷ HROCH, Miroslav: “National Romanticism”. In: TRENCSENYI, Balázs – KOPECEK, Michal (szerk.): *Discourse of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945)*. Texts and Commentaries, Vol. 2, National Romanticism – The Formation of National Movements, Budapest–New York, CEU Press, 2007. 4–21, 9.

⁴⁸ RING: i.m. 30.

⁴⁹ Uo. 43.

⁵⁰ Uo. 45.

és a magyar nyelvújítás kezdetei időben szinte egybeestek. Csehországban Kinsky grófnak 1773-ban a cseh nyelv apológiájáról megjelent könyve indítja el a cseh nyelvi reneszánszot. Egy évvel később adja ki történelemkönyvét a polgári származású Pelcl, ez már a cseh népet állítja a középpontba, és 1791-ben megjelenik Josef Dobrovský nagy műve a cseh nyelv történetéről. Mindezek a munkák még német nyelvűek, de 1789-ben Kramerius kiadja az első cseh nyelvű újságot. A magyar nyelvi mozgalom, amely a latin hivatalos nyelv ellen irányul, 1772-ben indul Bessenyei felléptével. 1790-ben jelenik meg Bernolák műve, amely a szlovák nyelvújítás elindítója lesz.⁵¹ Kezdetben mindezek a mozgalmak nem képviselnek politikai tendenciát, és megmaradnak nyelvi, irodalmi, történelmi síkon.⁵²

Ehhez hasonlóan a japán *kokugaku* tudósok is különös hangsúlyt fektettek a nyelv tanulmányozására. Az egyik első tudós, aki tanulmányozni kezdte a japán tradíciót, Jamazaki Anszai (1618–1682) volt, aki a konfucianus etikát a *sintó* vallási hagyományával próbálta ötvözni.⁵³ Jamaga Szokó értekezésében (*Csúcsó Dzsidzsiu*, 1669) arról írt, hogy a japán tudósoknak saját népük történelmével és kultúrájával kellene foglalkozniuk, az idegen kultúrák helyett a saját kultúrájuk nagyságát kellene felfedezniük és hirdetniük. A japán klasszikusok tanulmányozására Kada Azumamaro (1669–1736) iskolát alapított, amelynek a *Kokugaku*, azaz „nemzeti tudományok” nevet adta.⁵⁴ A tudósok tanulmányozni kezdték az első japán irodalmi szövegeket, elsősorban a 8. századi versantológiát, a *Manjósút*, amelyről úgy vélték, még a kínai hatás előtti japán lelkületet tükrözi. A *kokugaku* újra felfedezte az ókori japán irodalmat, az ókori japán nyelvet, amivel lehetővé tette a japán klasszikusok megismerését. Kamo Mabucsi⁵⁵ (1697–1769) és Motoori Norinaga⁵⁶ (1730–1801)⁵⁷ új megközelítéssel, új szempontból magyarázta az ókori japán szövegeket. Az ókori nyelv megértésével az ősi japán gondolkodásmód megismerését, újjáélesztését szerették volna elérni. Úgy vélték, az ősi japán nyelvet még nem rontotta meg az idegen, kínai hatás, és az eredeti japán nyelv rekonstrukciójával vissza lehet nyerni az ősi, természetes állapotot, rekonstruálni lehet az ősi, eredeti japán lelkiséget. Az ősi japán szövegek kutatásával, széles körű megismertetésével megteremtették az azonosulás lehetőségét egy új közösséggel: a nemzettel, ami felülemelkedett az addigi regionális, társadalmi és lakóhely szerinti azonosulásokon és határokon. „Japán” az egyéni és kulturális identitás fő forrása lett,⁵⁸ és kezdett kialakulni a nemzet mint a közösség elsőszámú tudati megvalósulása. A *kokugaku* által bevezetett új diskurzus alakította ki az új felfogást Japánról mint egységről, a japánságról mint közösségről,

⁵¹ BENDA Kálmán: „A nemzeti ébredés kezdetei a Habsburg-monarchia országaiban”. *Századok*, CVI., 1972/1–2, 157–161, 233.

⁵² Uo. 233.

⁵³ EARHART, H. Byron: *Japanese religion: Unity and Diversity*, California, 1982, 140.

⁵⁴ Uo. 143.

⁵⁵ BARY, Wm. Theodore de – TSUNODA, Ryusaku – KEENE, Donald (szerk.): *Sources of Japanese Tradition*, II, New York, Columbia University Press, 2001, 9–15.

⁵⁶ BARY – TSUNODA – KEENE: i.m. 15–35.

⁵⁷ EARHART: i.m. 144–147.

⁵⁸ BURNS: i.m. 220.

és mindez megelőzte a nyugati nemzetfogalom megjelenését Japánban a 19. század folyamán. Az önálló, eredeti, autentikus japán nyelv ideálja hatásos eszköz volt a kulturális identitás megfogalmazására és megalkotására.

A nyelv a kulturális és nemzeti identitás legfőbb hordozója ezen mozgalmak szerint, és ennek kifejtését mindegyik mozgalomban megtaláljuk – erre hozunk most néhány idézetet a korabeli közép-európai és a japán szövegekből, a hasonló narratívák bemutatására.⁵⁹

„Az egészséges nemzetiség ... fő kísérője a nemzeti nyelv, mely míg az fennmarad, a nemzet is él.” (Széchenyi: *Hitel*, 1830)⁶⁰

„Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.” (Bessenyei György: *Magyarság*, 1781)⁶¹

„Majdnem minden európai nemzet olyannyira előrehaladott a tudományban és műveltségben, hogy anyanyelvükön adnak ki könyveket és újságokat...” (Ljudevit Gaj: *Proklamáció*, 1834)⁶²

„A nyelv és a szülőföld határozza meg a nemzetet.” (Jozef Jungmann: *Második beszélgetés a cseh nyelvről*, 1806)⁶³

„A nyelv értékes nemzeti birtokunk, ... ez fejezi ki gondolatait és eszméit.” (Jochim Lelewel: *A lengyel nemzet legitimációja*, 1836)⁶⁴

„A *Manjósú* a mi nemzeti lelkületünk lényege.” (Kada no Azumamaro:⁶⁵ *Szókokugakkókei*, 1728)

„...hogy megismerjem az ősokeket, meg kell értenem az ősi nyelvet. Hogy megértem az ősi nyelvet, a *Manjósút* kell tanulmányoznom.”⁶⁶ (Kamo no Mabucsi)

„A *Kodzsiki* országunk ősi időszakának igaz története. A mi országunk nyelvén szól, és így nincs jobb módja megismernünk az ősi időszak szokásait, mint az ősi szavakat megismerni és az ősi mondatokat megérteni.”⁶⁷ (Kamo no Mabucsi)

„A *Kodzsiki* ... nem adott semmilyen más elemet az ősi idők leírásához, csak leírta azokat, ahogyan az ősi időktől továbbadták, és így a szavai, eszméi és dolgai

⁵⁹ A közép-kelet-európai szövegek forrása: TRENCSENÝI, Balázs – KOPECEK, Michal (szerk.): *Discourse of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945)*. Texts and Commentaries, Vol. 2, National Romanticism – The Formation of National Movements, Budapest–New York, CEU Press, 2007. A japán szövegeket a következő gyűjteményből idézem: BARY, Wm. Theodore de – TSUNODA, Ryusaku – KEENE, Donald (szerk.): *Sources of Japanese Tradition*, II, New York, Columbia University Press, 2001. Saját fordítás.

⁶⁰ SZÉCHENYI István: *Hitel*, Budapest, Neumann Kht., 2002. „Mit kell tenni, s min kell kezdeni?” <http://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0009.html>, letöltés: 2014.II.05.

⁶¹ <http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/corpus/xviii/besgyo41.htm>, letöltés: 2014.II.05.

⁶² TRENCSENÝI – KOPECEK: i.m. 236.

⁶³ TRENCSENÝI – KOPECEK: i.m. 103.

⁶⁴ TRENCSENÝI – KOPECEK: i.m. 36–37.

⁶⁵ BARY – TSUNODA – KEENE: i.m. 6–9.

⁶⁶ BURNS: i.m. 56.

⁶⁷ BURNS: i.m. 57.

összhangban állnak egymással, és mind annak a kornak az igazságát fedi fel.”⁶⁸
(Motoori Norinaga: *Kodzsikiden*)

Az érdeklődés másik fontos területe a múlt kutatása lett. A közös történelmet az eredet mítoszaiból és a múlt hősi történeteiből alkották meg, amelyek együttesen az aranykor mítoszáat jelentették, a jelen megújítására ösztönözve.⁶⁹ A történetek magyarázatot adtak az illető közösség eredetéről, származásáról, hősokról, eseményekről, a régi dicsőségről. Ezekben különösen fontosak voltak az eredetmítoszok, a minél régibb és előkelőbb származás bizonyításával. A román felvilágosodás megalkotta a dákoromán elméletet, a szlovákok a Morva Birodalom örökösének kiáltották ki magukat, a magyar hagyományban élt a hun származás gondolata, a horvátok szintén a rómaiak leszármazottainak (illíreknek) tekintették magukat, a lengyelek pedig a szarmatáktól eredeztették népüket. Középkori krónikákból, néphagyományokból előkerültek az alapító hősök, a mitikus előidőkből: Czech ősatya a cseheknek, vagy Lech alapító ős a lengyeleknek.⁷⁰ „A kollektív identitás jellemzőinek meghatározásában a költők és írók játszottak döntő szerepet, akik érthető módon előtérbe helyezték a nyelv, a szokások és a közös múlt fontosságát.”⁷¹ Irodalmi alkotások születtek a nemzet eredetéről, történetéről, amelyekben a legendák és mondák mint valóság alapok jelennek meg. Az eredet kérdésében a népi hagyományt és mitológiát irányadónak tekintették. Japánban a *Kodzsiki* által (pontosabban Motoori Norinaga értelmezésében) leírt isteni korszak lett az ősi múlt, a Japán-szigetek istenek általi teremtésével és a japán uralkodó isteni származásával. A *Kodzsiki* az „isteni korszak” leírásával évszázadokra kanonizálta a japán eredetmítoszt, megfogalmazva benne a japánok „egyediségét” és felsőbbrendűségét. A közös múlt dicsőséges korszakainak felmagasztalása is fontos szerepet játszott.⁷² Japán esetében a külföldi, kínai befolyás előtti korszakot – amikor még nem rontották meg külföldi eszmék az eredeti japán kultúrát és lelkiséget – jelölték meg az „aranykornak”, ez jelentette a dicső múltat. Az egykori nagyságot összemérték a jelen sivárságával, és abból kívántak a jelenre vonatkozóan erőt meríteni. Az ilyen mozgalmakat összefoglalóan a „nemzeti ébredés” korának nevezik, ami kifejezi azt a felfogást, hogy a valamikori dicsőség után szinte tetszhalott állapotból a nemzetet felélesztik, újjáéled.

A régi idők dicsősége és a jelen leromlott állapota (aminek a külföldi káros hatás az oka) állandó téma volt a japán diskurzusban is (Kamo no Mabucsi: *Kokuikó* – „Tanulmány a nemzet eszméjéről”, 1765):⁷³

„Japánt az ősi időkben az Ég és a föld természeti törvényeivel összhangban kormányozták. Nem volt ebben semmi kilengés kicsinyes racionalizálással,

⁶⁸ BURNS: i.m. 71.

⁶⁹ KISS: i.m. 34.

⁷⁰ RING: i.m. 34.

⁷¹ Uo.

⁷² KISS: i.m. 34.

⁷³ BARY – TSUNODA – KEENE: i.m. 10–15.

mint Kínában. De amikor azok a tanítások idekerültek külföldről, gyorsan elterjedtek, mert a régiék egyszerűségükben (vagy együgyűségükben) az igazságnak vélték őket.”

„Japán mindig is olyan ország volt, ahol az emberek becsületesek. Amíg néhány tanítást követünk és az Ég és a Föld akaratával egybehangzóan cselekedünk, az ország jól megvan mindenféle külön instrukciók nélkül is. Azonban bekerültek a kínai doktrínák és megrontották az emberek szívét. (...) Országunk az ősi időkben nem ilyen volt. Engedelmeskedett az Ég és a Föld akaratának. A császár volt a nap és a hold, és az alattvalók a csillagok.”

A kulturális szint

A második fázisban a tudományos eredmények megjelentek és terjedni kezdtek a csoport tagjai között, és a kulturális nemzet fogalma ismertté vált, megindult az ezzel való azonosulás folyamata. A nemzeti propaganda időszakának is hívhatjuk ezt a szintet: a nemzeti mozgalom kiemelkedő személyiségei kialakították a „nemzeti identitást”, s létrehozták az annak népszerűsítésére szolgáló intézményrendszert. A nemzeti mozgalom főbb alakjai ekkor is az értelmiségiek voltak, de megnőtt a jelentőségük a könyvkiadóknak, íróknak, tanároknak, akik mindezek terjesztésében játszottak fontos szerepet. A polgárok és jómódú nemesek mecénásként jelentek meg a nemzeti kultúrát terjesztő intézményhálózat (könyvtárak, múzeumok, tudós és irodalmi társaságok) alapításában, írárok megjelentetésében.

1800-ban Varsóban megalakult a Tudomány Barátainak Társasága, amely a lengyel népesség kulturális alapú egységének megteremtését tűzte ki célul, programot dolgozott ki a lengyel nemzeti múlt tanulmányozására, és a múlt bemutatása mellett komoly propagandát fejtett ki a „kívánatos nemzeti jellem” kialakítására.⁷⁴ A lengyel nemzeti mozgalom elsősorban tudományos társaságok, könyvkiadók és folyóiratok körül szerveződött,⁷⁵ de folyt a múlt emlékeinek gyűjtése, múzeumok (magán) alapítása, könyvtárak nyitása is. Az első cseh tudós társaságot 1746-ban alakították meg Olomuchban. Az 1770-es évektől folyt a cseh irodalmi nyelv kidolgozása. 1832-ben létrehozták a *Matica česká* kulturális egyesületet, amelynek fő feladata a cseh történelem és kultúra fő forrásainak kiadása lett. Magyarországon már az 1791. évi országgyűlésen felvetődött egy magyar tudományos társaság felállítása. Ennek létrehozására, „a nemzetiség és nyelv erősítése, terjesztése és pallérozása szent céljára” az 1825-ös reformországgyűlésen gróf Széchenyi István birtokainak egyévi jövedelmét ajánlotta fel, és így megalakult a Magyar Tudós Társaság (a mai MTA), amelyet más főnemesek is jelentős összegekkel támogattak. 1837-ben megnyílt a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház), ahol végre magyarul szóltak a

⁷⁴ RING: i.m. 45.

⁷⁵ Uo. 50.

színpadon. 1834-ben Prágában a Rendi Színházban cseh nyelvű előadást tartottak, 1835-ben megjelent az első horvát nyelvű újság (*Novine Horvatzke*).

Japánban a tudósok által megfogalmazott és megírt tézisek részben iskoláik, részben kiadott műveik révén terjedhettek, amelyeket az Edo-kor műveltségének magas szintje miatt nemcsak a felső rétegek, hanem a középrétegek – köztük a vidéki rétegek – is olvashattak. Kada no Azumamaro 1728-ban alapította iskoláját Kiotóban az ősi japán irodalom és nyelv tanulmányozására (*kokugaku*), ahol kezdetben főként samurájok és papok tanultak, ami a *kokugaku* hírét és presztízsét is emelte. Egyik tanítványa, Kamo no Mabucsi iskolát alapított Edoban, és az ő tanítványai között megjelentek már a gazdag edoi polgárság tagjai is, ami később hozzájárult ahhoz, hogy a *kokugaku* a magas színvonalú és vidéken is jelen lévő oktatásban is kezdett megjelenni. Motoori Norinaga korszakalkotó munkája, a *Kodzsikiden* – bár teljességében csak 1822-ben adták ki – fejezetei már az 1780-as évektől keringtek az országban,⁷⁶ 1790-től pedig megkezdődött kiadásuk is, és ezzel egy „hálózat” kezdett kialakulni a hazai tudományok megismerésére. Motoori Norinaga iskolájában halálakor több mint 500 tanítványa volt szerte az országból. Hirata Acutane irányzata az Edo-kor végére (és a Meidzsi-kor elejére) az egész országban, vidéken is elterjedt, főként a *sintó* papság közreműködésével és a tehetős gazdák körében. (Sőt, a késő Tokugava-kori, vidéki származású *kokugaku* tudósok még külön elméletet is alkottak a vidéki élet, a mezőgazdaság fontosságáról.⁷⁷)

A politikai szint

A harmadik szinten mindez politikai színezetet is kapott, és megkezdődött a nemzeti mozgalmak kialakulása. A mozgalmak néhol pártokat is létrehoztak, és gyakran harcuk célja az önálló állam vagy az állami függetlenség kivívása lett a nemzet számára. Itt nyilván nagyobb különbség van térségünk és Japán között, hiszen ezen a vidéken főként a független nemzetállam megteremtése lett a cél, míg Japán esetében adott volt az állam. Ugyanakkor Japánban is politikai célok társultak a nemzeti mozgalomhoz, amelyek a meglévő társadalmi és politikai berendezkedés bizonyos megváltoztatására irányultak (a császári hatalom visszaállítását célzó eszme, a regnáló sógunátus ellenében); a nyugati hatalmak megjelenésével Japánban pedig itt is a nemzeti mozgalmak egyik fő célkitűzése lett a nemzeti függetlenség védelme, majd a „nyugati hatalmakkal való egyenrangúság” kivívása.

A tudományos érdeklődést és eredményeket Japánban politikai mozgalommá emelte Hirata Acutane⁷⁸ (1776–1843), aki már nem a *sintó* más vallásokkal való egyenrangúságát állította, hanem egyenesen annak felsőbbrendűségét, amivel a japánok különlegességét is bizonyítani kívánta („Japán az istenek földje, uralkodója a Napistennő egyenes ági leszármazottja”). A japán kulturális és társadalmi

⁷⁶ BURNS: i.m. 69.

⁷⁷ HAROOTUNIAN: i.m. 207.

⁷⁸ HAROOTUNIAN: i.m. 199–204.

jellegzetességek központi témává váltak, azok hangsúlyozása a japán különbözőség megfogalmazását jelentette először Kína, majd ennek mintájára a nyugatiak Japánbeli megjelenése után a Nyugat ellenében. Hirata irányzata az Edo-kor végére (és a Meidzsi-kor elejére) az egész országban, vidéken is elterjedt, és jelentős szerepet játszott a *Bakumacu* idejének politikai küzdelmeiben.

A japán császárság isteni eredetének és ezáltal megkérdőjelezhetetlen legitimitásának, a japán nép egyediségének koncepciójából kialakult az a nézet, hogy törekedni kell a császárt megillető tisztelet „helyreállítására”: a „*szon nó*” (tisztelet a császárnak) jelszó fejezte ki ezt a törekvést. Konfuciánus, *sintó* és egyéb elemekből alakult ki egy másik kulcskoncepció is, amely Japán modern történelmének egyik legfontosabb eszmeiségét adta (1945-ig): a *kokutai* (nemzettest) fogalma Japán különleges egységét jelölte a császár által vezetett nép egy testként való megjelenítésével, így jelentése magában foglalta a nemzeti egység, nemzeti identitás, nemzeti lényeg értelmezéseket is.⁷⁹ Így már a 19. század első felére létrejött a sógunátus elleni támadások fontos ideológiai alapja,⁸⁰ amelyet aztán a Tokugavák ellenfelei fel tudtak használni az ellenük való „nemzeti” összefogásban. A Meidzsi-kori modernizációban pedig mindez a modern nemzeti identitás alapja lett.

Összegzés

A közép-európai („nemzeti ébredés”) és a japán (*kokugaku*) mozgalmak a közösség létező kulturális fogalmainak felhasználásával és fejlesztésével szerkesztették meg a kulturális identitást, ami a nemzeti identitás alapjául szolgált. Ebben a megközelítésben a közösségen van a hangsúly, azaz az akkori Japánban és Közép-Kelet-Európában létező (lényegében feudálisnak tekinthető) társadalmi és politikai rendtől független, azon átívelő, sőt, azzal bizonyos mértékben ütköző közösségi formákat, kapcsolódásokat hoztak létre a közös nyelv és kultúra révén. Olyan elválasztó megkülönböztetések, mint a társadalmi réteg és a regionális kötöttség, és olyan létező kollektív keretek, mint a tartományok, városok és falvak helyett a „japánság”, „magyarság”, „lengyelség” stb. egy individuális és kulturális (közös) identitás forrása lett. A feudális társadalom széttagoltságát, elkülönített kötöttségeit egy új közösségi identitás, a közös nemzethez való tartozás érzésével váltotta fel, ami ezekben a térségekben megelőzte a gazdasági-politikai modernizációt. Mindennek máig élő hatása, ahogyan a kulturális identitás mind a mai napig meghatározó jelentőségű a nemzeti identitás kérdésében térségünkben és Japánban is.

⁷⁹ BARY – TSUNODA – KEENE: i.m. 90–93.

⁸⁰ HAROOTUNIAN: i.m. 189.

Abstract

Cultural Identity, Nation Building, Modernization. The Formation of Cultural and National Identity in Japan and East-Central Europe in the 18-19th Centuries

Kokugaku of the Edo period can be seen as a key factor in defining cultural (and national) identity based on Japanese cultural heritage in the 18th and early 19th centuries. Kokugaku focused on Japanese classics, on exploring, studying and reviving (or even inventing) ancient Japanese language, literature, myths, history and also political ideology. 'Japanese culture' as such was distinguished from Chinese (and all other) cultures, and thus 'Japanese identity' was defined. Meiji scholars used kokugaku conceptions of Japan to construct a modern nationalism that was not simply derived from Western models and was not purely instrumental, but made good use of pre-modern and culturalist conceptions of community. The role of pre-modern cultural identity in the formation of modern Japanese (national) identity – following mainly Miroslav Hroch's comparative and interdisciplinary theory of national development – can be examined in comparison with the 'national awakening' movements of the peoples of East-Central Europe. Before modernity, in the shadow of a cultural and/or political 'monolith' (China for Japan, and Germany for Central Europe), ethnic groups or communities started to evolve their own identities with cultural movements focusing on their own language and culture, thus creating a new type of community, the nation. A comparative examination of texts (discourses) illustrates that similar modes of argumentation (narratives) can be identified in these movements: 'language' as the primary bearer of collective identity, the role of language in culture and 'culture' as the main common attribute of the community; as well as similar aspirations to explore, search and develop the native language, 'genuine' culture, and 'original' traditions. This comparative research offering 'development patterns' for interpretation can help us understand how 'cultural identity' played an important role in the formation of national identity, with its effect ('cultural nationalism') present even today in Japan and in Central Europe, too.